

Janusz Małek

Wyższa Szkoła Informatyki i Ekonomii TWP w Olsztynie

KIERUNKI BADAŃ SOCJOLOGÓW POLSKICH I NIEMIECKICH NA WARMII I MAZURACH W XX I NA POCZĄTKU XXI WIEKU¹

Streszczenie: Autor artykułu analizuje kilka faz badań socjologicznych prowadzonych przez socjologów na Warmii i Mazurach w minionym 70-leciu. W latach 1948-1949 były to badania terenowe zespołu prof. Stanisława Ossowskiego, koncentrujące się na poczuciu świadomości narodowej wśród ludności autochtonicznej. Druga faza badań socjologicznych na Warmii i Mazurach przypada na lata po Polskim Październiku aż do utworzenia w roku 1961 Ośrodka Badań Naukowych im. Wojciecha Kętrzyńskiego w Olsztynie, który zatrudnił profesjonalnych socjologów. W wyniku ich prac w latach 1961-1989 powstało wiele wartościowych monografii poświęconych tworzeniu się nowych więzi społecznych na Warmii i Mazurach, a wśród nich szczególnie miejsce zajmują prace Andrzeja Saksona z Instytutu Zachodniego w Poznaniu. Ostatnia faza badań to okres od roku 1989, po zmianie ustrojowej w Polsce, do chwili obecnej. Ze środków Fundacji Volkswagena zrealizowano w latach 1996-2000 wspólny polsko-niemiecki projekt badawczy oparty na badaniach terenowych pt. „Społeczna konstrukcja ojczyzny na Mazurach”. Dzięki inicjatywie prof. Roberta Traby powrócono w latach 2005-2007 do badań, które prowadził zespół prof. Ossowskiego i opublikowano kilka tomów ukazujących złożoność problematyki pogranicza kulturowego polsko-niemieckiego tak wyraźnie zarysowanego na Warmii i Mazurach. Artykuł metodologiczny prof. Adama Sosnowskiego, na który powołuje się autor niniejszego artykułu, może być drogowskazem dla prowadzenia badań nad społecznością wielokulturową zwłaszcza na Warmii i Mazurach.

Słowa kluczowe: Socjolodzy polscy, socjolodzy niemieccy, Ośrodek Badań Naukowych im. Wojciecha Kętrzyńskiego, świadomość narodowa, więź społeczna, społeczeństwo wielokulturowe, pogranicze kulturowe, autochtoni, Warmiacy, Mazurzy.

Kętrzyn ma w swojej historii momenty, kiedy był miejscem debat teologicznych w roku 1531 między luteranami i schwenckfeldianami o randze europejskiej². Tutaj chodził do gimnazjum w latach 1855-1859 Adalbert Winkler, który gdy się dowiedział o swoim polskim pochodzeniu, wrócił do rodzowego nazwiska Kętrzyński i pol-

---

¹ Artykuł jest nieco zmienioną wersją wykładu wygłoszonego 27 września 2015 roku na inauguracji roku akademickiego 2015/16 na Wydziale Zamiejscowym w Kętrzynie, Wyższej Szkoły Informatyki i Ekonomii Towarzystwa Wiedzy Powszechnej w Olsztynie.

² G. Waś, *Rozmowy chrześcijańskie w nurcie reformacji. Legnicy i pruscy ewangelicy wobec wczesnoreformacyjnych problemów*, Wrocław 2011.

skiego imienia. Wojciech Kętrzyński (1838–1918)³ był jednym z najwybitniejszych historyków polskich II połowy XIX i początków XX wieku. W roku 1946 dla uczczenia tego wybitnego Mazura i Polaka Rastenburg otrzymał nazwę Kętrzyn⁴. Tutaj urodził się wybitny poeta i dramaturg niemiecki Arno Holz (1863–1929), którego książki w tłumaczeniu na język polski ukazały się drukiem staraniem władz miasta Kętrzyna w 150 rocznicę jego urodzin⁵. Nie sposób tu nie wspomnieć o postaci Zofii Licharewej (1883–1980), córki carskiego generała i Polki, z wykształcenia geologa, założycielki dzisiejszego muzeum w Kętrzynie, autorki pierwszej polskiej monografii Kętrzyna⁶. Jej imię nosi Towarzystwo Miłośników Ziemi Kętrzyńskiej. Ma więc Kętrzyn intelektualne tradycje. Do nich, choć na innej niwie, nawiązuje Wydział Zamiejscowy w Kętrzynie WSiE TWP w Olsztynie, prowadząc na poziomie uniwersyteckim studia licencjackie na kierunkach: administracja, ekonomia, pedagogika oraz magisterskie na kierunkach: socjologia, pedagogika, ekonomia. W głównej siedzibie uczelni w Olsztynie prowadzone są poza wymienionymi kierunkami studia na kierunku: bezpieczeństwo narodowe. Skromna objętość artykułu pozwala zaledwie na naszkicowanie tego tematu.

Zacznijmy krótko od podstaw. Co jest przedmiotem badań socjologii? Zazwyczaj odpowiada się na to pytanie krótko: „Socjologia zajmuje się i bada życie społeczne”. Definicja ta jest zbyt powierzchowna. Bardziej wnikliwą odpowiedź na to pytanie sformułował wybitny polski socjolog Jan Szczepański. Jego zdaniem, przedmiotem badań socjologii są „zjawiska i procesy tworzenia się różnych form życia zbiorowego ludzi, struktury tych zbiorowości, zjawiska i procesy zachodzące w tych zbiorowościach, wynikające z wzajemnego oddziaływania ludzi na siebie, siły skupiające i siły rozbijające te zbiorowości, zmiany i przekształcenia w nich zachodzące”⁷. Wyniki badań socjologów mogą być bardzo przydatne w podejmowaniu decyzji przez polityków. Relacje między socjologią a polityką miały decydujący wpływ na funkcjonowanie tej pierwszej, one w znacznym stopniu określały i określają także tematykę, zakres i kierunki badań socjologów na Warmii i Mazurach w minionym 70-leciu. W artykule tym pomijam niewątpliwie owocne ostatnie 15-lecie badań naukowych i kształcenia socjologów w naszej Uczelni, podobnie jak dorobek naukowy Katedry Socjologii Uniwersytetu Warmińsko-Mazurskiego w Olsztynie, utworzonej w roku 1998 (pierwszym kierownikiem katedry została Zofia Kawczyńska-Butrym), wymagają one bowiem osobnego opracowania.

³ W. Kętrzyński, *Z księgi pieśni człowieka niemczonego*, [wstęp i oprac.] A. Wakar, Olsztyn 1980, s. XII, XV.

⁴ *Kętrzyn. Z dziejów miasta i powiatu*, Olsztyn 1972, s. 72.

⁵ A. Holz, *Fantazus. Kompletne wydanie w oryginalnej wersji niemieckiej z lat 1898-1899 i w przekładzie na język polski*, przełożył i posłowiem opatrzył K.D. Szatravski. Kętrzyn 2013; A. Holz, J. Schlaf, *Śmierć*. [oprac.] S.J. Parda, Kętrzyn 2013.

⁶ Z. Licharewa, *Kętrzyn. Z dziejów miasta i powiatu*, Olsztyn 1962.

⁷ J. Szczepański, *Elementarne pojęcia socjologii*, Warszawa 1972, s. 12.

Przed 70 laty, w roku 1945 po klęsce w II wojnie światowej hitlerowskich Niemiec, południowa część Prus Wschodnich, czyli Warmia i Mazury, przypadła Polsce. Mazury do 1945 roku nigdy nie należały do państwa polskiego, chociaż w latach 1525–1656/57 Prusy Książęce były lennem polskim. Warmia natomiast od roku 1466 (II pokój toruński po wojnie trzynastoletniej do 1772 roku – pierwszy rozbiór Polski) pozostawały w granicach Rzeczypospolitej. Dzisiejsze Mazury i południowa Warmia zostały zasiedlone w XV–XVII wieku w wielkim stopniu przez ludność polską z Mazowsza. Wprowadzenie luteranizmu w Prusach Książęcych w roku 1525 przez księcia Albrechta Hohenzollerna, ostatniego wielkiego mistrza krzyżackiego, przesądziło o tym, iż Mazurzy stali się luteranami. Zasada *cuius regio eius religio* znalazła tutaj swoje zastosowanie. Podobnie na Warmii, to, że władza świecka była w rękach biskupów katolickich zadecydowało, iż Warmiacy pozostali katolikami. Zarówno Mazurzy jak i Warmiacy przez następne stulecia zachowywali język polski i polską obyczajowość. Procesy germanizacyjne zapoczątkowane w XIX wieku wobec Mazurów i Warmiaków osiągnęły swój szczyt w okresie hitlerowskim.

W wyniku ewakuacji ludności z Prus Wschodnich w styczniu 1945 roku przed nacierającą Armią Czerwoną z półmilionowej polskiej ludności autochtonicznej pozostało, teraz już w Polsce, według statystyki z roku 1950, 80 tys. Mazurów i 40 tys. Warmiaków. Na opuszczone gospodarstwa i domostwa napływali osadnicy z Polski, głównie z Kurpiowszczyzny, ale także z Białostoczczyzny, Lubelszczyzny oraz ziem centralnej Polski w liczbie ok. 200 tys. Byli też Kresowiaci, głównie z Wileńszczyzny i Wołynia, w liczbie 143 tys. Wreszcie Ukraińcy wysiedleni w roku 1947 głównie z Bieszczad w ramach akcji „Wisła” w liczbie 55 tys.⁸. Pomijam w tym zestawieniu mniejsze grupy etniczne.

Rok 1945 i lata następne przyniósł niemal kompletną wymianę ludności na Warmii i Mazurach. Politycy stanęli wobec wyzwania, jak doprowadzić do integracji tak odmiennych kulturowo wielkich grup ludnościowych. Aktualne było zadanie repolonizacji ludności polskiego pochodzenia – Warmiaków i Mazurów. Miało ono także wymiar polityczny. Przyznanie Polsce znacznej części Prus Wschodnich miało być nie tylko rekompensatą za utracone Kresy, ale miało uzasadnić zamieszkiwanie tu od wieków ludności polskiej. W realizacji tych zadań pomocni mogli okazać się socjologowie. Ich diagnoza oraz wnioski z przeprowadzonych badań mogły stać się wskazówką dla politycznych decyzji. Naturalnie dla socjologów niecodzienna sytuacja zderzenia różnych kultur, konfliktów związanych z procesami integracyjnymi i stabilizacyjnymi, co miało miejsce wówczas na Warmii i Mazurach, mogło dodatkowo aktywizować ich prace badawcze. Tak można komentować dzisiaj podjęcie badań terenowych na Warmii i Mazurach w latach 1948–1949 przez socjologów z Uniwersytetu Warszawskiego pod kierownictwem prof. Stanisława Ossowskiego.

⁸ A. Sakson, *Od Kłajpedy do Olsztyna. Współcześni mieszkańcy byłych Prus Wschodnich. Kraj Kłajpedzki. Obwód Kaliningradzki. Warmia i Mazury*, Poznań 2011, s. 218–219.

Historię tych badań omawiają: Lili Maria Szwegrub, Andrzej Sakson i Stefan Nowakowski⁹. Tymczasem rzecz się miała bardzo prozaicznie. Latem 1947 roku grupa studentów z proseminarium prof. Ossowskiego, m.in. Zygmunt Pióro i Lili Maria Szwegrub, odbywała praktykę socjologiczną w Olsztynie. Studenci przeprowadzili badania ankietowe wśród warszawiaków, którzy osiedlili się w Olsztynie. W ankiecie pytali, jak czują się respondenci w tym mieście i czy wiążą z nim swoją przyszłość. Inicjatorem ankiety był dr Józef Lipiński, dyrektor Instytutu Badań Warszawy. Celem ankiety było uzyskanie rozeznania, na ile byłoby realne przesiedlenie kilku tysięcy bezdomnych rodzin z Warszawy (młodszym czytelnikom może trzeba przypomnieć, że Warszawa po powstaniu 1944 roku była kompletnie zrujnowana) do Olsztyna i Elbląga. Przy okazji ankierzy notowali skrętnie wszystko to, co dotyczyło ówczesnego życia codziennego na Warmii i Mazurach. Po powrocie do Warszawy studenci zapoznali prof. Ossowskiego z wynikami swoich badań. Rezultatem było podjęcie badań terenowych na Warmii i Mazurach latem 1948 roku przez Katedrę Socjologii Uniwersytetu Warszawskiego pod bezpośrednim kierownictwem prof. Ossowskiego.

Problematyka badawcza sprowadzała się do dwóch tematów: 1) poczucie świadomości narodowej wśród ludności autochtonicznej, 2) antagonizm warmińsko-mazurski. Badania prowadzono we wsiach Purda i Leszno w pow. olsztyńskim na Warmii oraz w Dźwierzutach i Rumach w pow. szczycieńskim na Mazurach. W Purdzie kierownikiem grupy była dr Wanda Górszczyk, a w pozostałych miejscowościach niewiele od siebie odległych – prof. Ossowski.

Prace terenowe kontynuowano w roku 1949 pod kierownictwem dr Wandy Górszczyk. W grupie studentów był Jerzy Szacki, dobrze znany dzisiejszym studentom socjologii z jego monumentalnej książki „Historia myśli socjologicznej”. Zimą 1949/50 przystąpiono do pisania pracy pt. „Historia warmińskiej wsi Purda Duża – studium socjologiczne”. Opracowano część historyczną. „Materiały najnowsze – jak pisze Lili Szwegrub¹⁰ – nie zostały opracowane, ponieważ w międzyczasie nastąpiła likwidacja katedr socjologicznych, co autorzy studium przyjęli za równoznaczne z uniemożliwieniem publikacji pracy socjologicznej”. Do druku przygotowana była także praca Danuty Malewskiej „Z zagadnień więzi społecznej we wsi warmińskiej (Purda)”. Ona też nie miała szansy na publikację. Dodajmy jeszcze, iż poza tym projektem badawczym powstała w roku 1951 praca magisterska Lili Szwegrub pt. „Problem rozpadu grupy – Filiponi (starowierzy)” wykonana pod kierunkiem prof. Ossowskiego, niestety, opublikowana w wielkim skrócie¹¹.

⁹ L.M. Szwegrub, *Badania socjologiczne w województwie olsztyńskim*, [w:] *Stan i potrzeby nauk społecznych na Warmii i Mazurach*, Olsztyn 1966, s. 90–104; A. Sakson, *Dziennik Stanisława Ossowskiego. Z badań socjologicznych na Warmii i Mazurach w 1948 r.*, „Przegląd Zachodni” 1986, nr 1, s. 135–146; S. Nowakowski, *Sylwetki polskich uczonych*, Warszawa 1992, s. 179–201.

¹⁰ L.M. Szwegrub, *Badania socjologiczne...*, s. 95–96.

¹¹ Taż, *Grupa staroobrzędowców w powiecie Mrągowo, woj. olsztyńskie*, „Euhumer. Przegląd religioznawczy” 1958, nr 1, s. 64–70.

Rzeczywiście, ówczesne władze PRL uznały socjologię jako „obcą naukę burżuazyjną”, usuwając ją z programów nauczania na uniwersytetach. W roku 1951 Katedrę Socjologii, którą kierował Ossowski, przemianowano na Katedrę Historii Kultury, a w roku 1952 i ją zlikwidowano¹². Materiały z badań na Warmii i Mazurach zdeponowane u dr Wandy Górszczyk czekały na ich opracowanie w lepszych czasach. Były to lata trudne, skoro w związku z małymi wynikami repolonizacji Mazurów i Warmiaków powstał w roku 1952 tajny plan ówczesnych władz o przesiedleniu części tej ludności na teren woj. rzeszowskiego. Nie został on zrealizowany¹³.

Po okresie stalinowskim przyszedł Polski Październik 1956 roku i nadzieje na reaktywowanie badań socjologicznych w Polsce, także na Warmii i Mazurach. Z inicjatywą na podjęcie takich badań wystąpił oddział olsztyński Towarzystwa Rozwoju Ziem Zachodnich. W roku 1958 w „Przeglądzie Zachodnim” Lili Maria Szwengrub informowała czytelników o trzyletnim programie badawczym socjologów na Warmii i Mazurach. Uzasadniała prowadzenie tych badań tak: „prowadzimy od trzynastu lat na Warmii i Mazurach akcję repolonizacyjną i osadniczą. Praktyczne efekty tej działalności nie są zadawalające. Przyczyny niepowodzeń znane są tylko częściowo. Jedną z nich jest brak więzi społecznych między ludnością zamieszkującą województwo olsztyńskie. Motywem podjęcia tematu tworzenia się nowej więzi społecznej na Warmii i Mazurach jest hipoteza, że proces narastania tej więzi społecznej jest centralnym socjologicznym problemem tych ziem. Centralnym, gdyż istniejące jeszcze często antagonizmy, trudności adaptacji itd. zdają się leżeć u podstaw niepowodzeń politycznych, społecznych i gospodarczych woj. olsztyńskiego”¹⁴. Badania terenowe prowadziła Lili Szwengrub, konsultując je z prof. Józefem Chałasińskim, we wsiach: Leszno, Pluski, Stawiguda i Skajboty pow. olsztyński, w Nawiadach pow. mragowski i w Rzeku pow. biskupiecki. Rezultatem tych badań było kilka prac Lili Szwengrub, niestety nie opublikowanych. Były to: „Rumy. Próba studium socjologicznego”, Warszawa 1958; „Zderzenie kultur na Warmii i Mazurach”, Warszawa 1959; „Przemiany kultury wsi olsztyńskiej”, Olsztyn 1963 i wreszcie jej doktorat napisany pod kierunkiem prof. Józefa Burszty pt. „Zagadnienie polskiej świadomości narodowej Warmiaków i Mazurów. Studium oparte o materiały i obserwacje terenowe zebrane przez autorkę w czasie badań terenowych w latach 1947–1950, 1957–1960 i 1963 na terenie województwa olsztyńskiego”¹⁵, także nie opublikowany. Autorka pisała w roku 1966 tak: „Moje badawcze docieka-

¹² W. Winclawski, *Słownik biograficzny socjologii polskiej*, t. III, Toruń 2007, s. 91–108 (biogram Stanisława Ossowskiego).

¹³ A. Sakson, *Tajny plan wysiedlenia ludności rodzimej (mazurskiej) z 1952 r. w świetle dokumentów Archiwum Akt Nowych w Warszawie*, [w:] *Mniejszości narodowe w Polsce*, [red.] Z. Kurcz, Wrocław 1997, s. 119–126.

¹⁴ L.M. Szwengrub, *Podjęcie badań socjograficznych na Warmii i Mazurach*, „Przegląd Zachodni” 1958, nr 1, s. 178.

¹⁵ A. Sakson, *Dziennik Stanisława Ossowskiego...*, s. 137; tenże, *Od Klajpedy do Olsztyna...*; L.M. Szwengrub, *Badania socjologiczne*; S. Nowakowski, *Sylwetki polskich socjologów...*

nia doprowadziły do hipotezy: dzisiejsza dwunarodowość Warmiaków i Mazurów jest rezultatem, wypadkową nie takich, czy innych konkretnych faktów, posunięć i błędów, ale przede wszystkim wielkich przemian, jakie przyniosła zmiana ustroju [...] Ludność, która do 1945 r. miała bardzo wyraźne określone granice świadomości narodowej, wyznaczone granice wsi, parafii czy co najwyżej regionu, określone nasileniem działalności propolskiej bądź proniemieckiej, nagle stanęła przed koniecznością wyboru «ideologicznej» ojczyzny. Możliwości i potrzeby Warmiaków i Mazurów były określone konkretną wizją i konkretnym systemem uznawanych wartości społeczno-ekonomicznych i osobistych. W Polsce, która przyszła, nie potrafili ich znaleźć, a ponieważ obiektywne warunki tak się złożyły, że mogli i mogą szukać zagubionych wartości również gdzie indziej, szukają ich wśród rodziny, bliskich i znajomych w NRF-e, nie wiedząc, że i tam ich nie znajdą”¹⁶. Wysoce prawdopodobne jest, iż wyniki badań dr Szwegrub (zm. 1996) nie skłaniały ówczesnych władz do ich publikowania.

W roku 1961 utworzono Ośrodek Badań Naukowych im. Wojciecha Kętrzyńskiego w Olsztynie jako fundację naukową Stowarzyszenia Społeczno-Kulturalnego „Pojezierze”. W roku 1968 OBN uzyskał samodzielność prawną, ale już wcześniej (1963) w jego ramach powstała Pracownia, a potem Zakład do Badań nad Współczesnością¹⁷. Stało się oczywiste, iż teraz na tę instytucję spadnie obowiązek koordynacji badań socjologicznych i etnograficznych oraz historii najnowszej na Warmii i Mazurach. W dniach 26 i 27 lutego 1965 roku odbyła się sesja naukowa w Olsztynie zorganizowana przez OBN, której celem było posumowanie stanu badań w zakresie nauk społecznych na Warmii i Mazurach oraz nakreślenie postulatów i problematyki badawczej na najbliższe lata. Dr Lili Szwegrub¹⁸, wówczas chyba jedyna socjolog zajmująca się Warmią i Mazurami, postulowała jako priorytetowe dwa tematy badawcze: 1) kontynuację po 17–18 latach badań prowadzonych poprzednio przez zespół prof. Ossowskiego, a więc głównie zagadnienie świadomości narodowej ludności autochtonicznej, 2) stosunki międzyludzkie w Państwowych Gospodarstwach Rolnych województwa olsztyńskiego. Autorka tłumaczyła ten ostatni postulat badań socjologicznych istnieniem Wyższej Szkoły Rolniczej w Olsztynie, kształcącej przyszłych kierowników tych gospodarstw. Na kontynuowanie projektu prof. Ossowskiego trzeba był poczekać do lat 90. XX wieku, natomiast problematyka aktywności kulturalnej pracowników PGR znalazła swoje miejsce w osobnej monografii Marii Mydlak¹⁹.

¹⁶ L.M. Szwegrub, *Badania socjologiczne...*, s. 98.

¹⁷ J. Sikorski, *Ośrodek Badań Naukowych im. Wojciecha Kętrzyńskiego 1961–1986*, Olsztyn 1984, s. 16, 24, 33.

¹⁸ L.M. Szwegrub, *Badania socjologiczne...*, s. 96, 101.

¹⁹ M. Mydlak, *Aktywność społeczno-kulturalna pracowników PGR na przykładzie województwa olsztyńskiego*, Rozprawy i Materiały OBN im. Wojciecha Kętrzyńskiego, nr 105, Olsztyn 1986.

Podejmowanie problematyki socjologicznej przez OBN zależało od posiadania pracowników reprezentujących tę dziedzinę naukową. Nie było to proste. Jednak zatrudniono kolejno w OBN: Annę Szyfer (1967), Bożenę Bebę (1971), Halinę Murawską-Koprowską (1972), Roberta Trabę (1982), Bożenę Domagałę (1983). W Olsztynie w latach 1977-1985 pracownikiem Akademii Rolniczo-Technicznej w Olsztynie był dziś znany socjolog Andrzej Sakson, członek OBN od roku 1984²⁰.

W roku 1969 OBN zdecydował, iż tematem wiodącym w badaniach socjologów, ale także etnografów, demografów i ekonomistów, będzie integracja społeczno-kulturowa społeczeństwa Warmii i Mazur. Badania miały być prowadzone w trzech etapach: wieś; małe miasta; duże miasto Olsztyn. Do badań wybrano 30 wsi zarówno z ludnością autochtoniczną jak i napływową. Rezultatem tych badań była monografia Anny Szyfer²¹ o przemianach kulturowych we wsiach warmińskich. Z kolei społecznościom małych miast mazurskich były poświęcone prace dotyczące: Lidzbarka Welskiego – Bożeny Beby²², Rynu – Anny Szyfer²³, Rucianego-Nidy – Haliny Murawskiej-Koprowskiej²⁴. OBN od roku 1985 zapoczątkował wydawanie serii: „Olsztyńskie Studia Socjologiczno-Etnograficzne”. Podobnych monografii *stricto* socjologicznych nie doczekała się w tym projekcie stolica regionu: Olsztyn. Powstało natomiast kilka cennych opracowań demograficznych i historycznych bliskich ujęciu socjologicznemu. Wystarczy tu wspomnieć książki: o ludności Olsztyna w latach 1945-1961 Stanisława Żyromskiego²⁵, o życiu codziennym powojennego Olsztyna Ryszarda Tomkiewicza²⁶, o dziejach miasta Olsztyna Andrzeja Wakara²⁷. Wreszcie w ostatnim ćwierćwieczu ukazało się drukiem w serii OBN i w pracach Instytutu Zachodniego kilka monografii socjologicznych zajmujących się społeczeństwem Warmii i Mazur. Bożena Domagała opublikowała dwie książki, jedną o mniejszości niemieckiej²⁸, a drugą o ludności ukraińskiej²⁹

²⁰ J. Sikorski, *Ośrodek Badań Naukowych...* s. 122, 123, 125-127.

²¹ A. Szyfer, *Przemiany społeczno-kulturowe na wsi warmińskiej w latach 1945-1970*, Olsztyn 1971.

²² B. Beba, *Tradycja drobnomieszczańska w społeczności małomiasteczkowej Lidzbarka Welskiego*, Olsztyn 1982.

²³ A. Szyfer, *Spoleczność i kultura małego miasta. Studium na przykładzie Rynu*, Olsztyn 1982.

²⁴ H. Murawska-Koprowska, *Ruciane-Nida. Kształtowanie się społeczności uprzemysłowionego miasteczka*, „Rozprawy i Materiały OBN im. W. Kętrzyńskiego” nr 96, Olsztyn 1985.

²⁵ S. Żyromski, *Rozwój ludności Olsztyna w latach 1945-1961*, Olsztyn 1964.

²⁶ R. Tomkiewicz, *Życie codzienne mieszkańców powojennego Olsztyna 1945-1956*, „Rozprawy i Materiały OBN im. W. Kętrzyńskiego” nr 213, Olsztyn 2003.

²⁷ A. Wakar, *Olsztyn, dzieje miasta*, Olsztyn 1997. Zob. także: *Olsztyn 1353-2003*, [red.] S. Achremczyk, W. Ogrodziński, Olsztyn 2003; *Olsztyn 1945-2005. Kultura i nauka*, [red.] S. Achremczyk, W. Ogrodziński, Olsztyn 2006.

²⁸ B. Domagała, *Mniejszość niemiecka na Warmii i Mazurach: rodowód kulturowy, organizacja, tożsamość*, „Rozprawy i Materiały OBN im. W. Kętrzyńskiego” nr 160, Olsztyn 1996.

²⁹ Taż, *Ukraińcy na Warmii i Mazurach: studium procesów asymilacji*, „Rozprawy i Materiały OBN im. W. Kętrzyńskiego” nr 246, Olsztyn 2009.

na Warmii i Mazurach. Andrzej Sakson³⁰ poświęcił ludności mazurskiej i w ogóle stosunkom narodowościowym na Warmii i Mazurach trzy obszerne monografie.

W wyniku transformacji ustrojowej, jaka dokonana się w Polsce w roku 1989, zaistniała możliwość wspólnych badań socjologów polskich i niemieckich na Warmii i Mazurach. Ze środków Fundacji Volkswagena w latach 1996–2000 zrealizowano projekt badawczy „Społeczna konstrukcja ojczyzny na Mazurach”. Koordynatorami badań byli prof. Ulrich Mai z Uniwersytetu w Bielefeld i prof. Wojciech Łukowski z Uniwersytetu Warszawskiego. Realizację tego projektu poprzedziła niemiecka socjolożka Bettine Hunecke, która realizowała własny projekt poświęcony kobiecym sieciom powiązań we wsi mazurskiej (nazwy autorka nie podaje) blisko miejscowości Olszyny w pow. giżyckim. Spędziła ona na Mazurach łącznie rok, prowadząc badania terenowe. Rezultatem jej badań była dysertacja doktorska³¹. Niestety, nie została ta interesująca rozprawa recenzowana w naszych czasopismach socjologicznych. Projekt „Społeczna konstrukcja ojczyzny na Mazurach” przyniósł także wymierne efekty. Przede wszystkim Matthias Wagner po rocznym pobycie we wsi Orłowo w pow. węgorzewskim, zamieszkałym przez Polaków, Ukraińców i Mazurów (Niemców), ukazał trudne procesy tworzenia się nowej społeczności w tej wiosce. Opracowanie to w formie pracy doktorskiej³² ukazało się drukiem i czeka na polskiego recenzenta. Inna uczestniczka badań, Niemka Barbara Esser, przygotowująca monografię Starych Juch w pow. ełckim, nie sfinalizowała jej, choć jej artykuły publikowane również po polsku były dobrej próby. Wreszcie niemiecki młody badacz Stephan Nesenhöner, idący śladami badań Lilli Marii Schwengrub nad starowierami w Wojnowie, przedwcześnie zmarł. Efekty polskich badań były również owocne. Marzanna B. Kielar³³ w pracy doktorskiej przedstawiła na podstawie badań na Mazurach tworzenie się małych ojczyzn poprzez symboliczne zawłaszczanie indywidualnych przestrzeni życiowych. Z kolei Tomasz Marciniak w swojej pracy doktorskiej zajął się mazurskimi społecznościami lokalnymi i małżeństwami mieszanymi etnicznie. Obie te prace doktorskie nie ukazały się drukiem. Podsumowaniem tych badań była książka kierownika polskiej grupy badaczy

³⁰ A. Sakson, *Mazurzy społeczność pogranicza*, Poznań 1990; tenże, *Stosunki narodowościowe na Warmii i Mazurach 1945–1957*, Poznań 1998; tenże, *Od Kłajpedy do Olszyna. Współcześni mieszkańcy byłych Prus Wschodnich: Kraj Kłajpedzki, Obwód Kaliningradzki, Warmia i Mazury*, Poznań 2011; *Ślązacy, Kaszubi, Mazurzy i Warmiaczy – między polskością a niemieckością*, [red.] A. Saksona, Poznań 2008.

³¹ B. Hunecke, *Im Augenblick zieht sich jeder in sein Nest zurück. Persönliche Netzwerke und Ethnizität. Krisenbewältigungsstrategien von Frauen im ländlichen Masuren (Nordostpolen)*, Bielefeld 1999.

³² M. Wagner, *„Wir waren alle Fremde”. Die Neuformierung dörflichen Gesellschaft in Masuren seit 1945*, Bielefeld 2001.

³³ M.B. Kielar, *Symboliczne zawłaszczanie indywidualnych przestrzeni życiowych jako sposób tworzenia małych ojczyzn*. Prac doktorska 2000.

Wojciecha Łukowskiego³⁴ pt. „Społeczne tworzenie ojczyzn. Studium tożsamości mieszkańców Mazur”. Historia zatoczyła krąg.

Dzięki inicjatywie Roberta Traby powrócono w latach 2005–2007 do badań terenowych na Warmii i Mazurach, które w latach 1948 i 1949 prowadził zespół prof. Ossowskiego. Projekt badawczy pt. „Historia lokalna pogranicza polsko-niemieckiego w perspektywie historii Europy XX wieku. Studium przypadku na przykładzie warmińskiej wsi Purda Wielka” uzyskał finansowe wsparcie Fundacji „Erinnerung-Verantwortung-Zukunft”, Polsko-Niemieckiej Współpracy Młodzieży oraz starostwa olsztyńskiego i firmy „Agroma”. Badaniom patronowały następujące instytucje: Wspólnota Kulturowa „Borussia” w Olsztynie, Instytut Zachodni w Poznaniu, Instytut Studiów Politycznych PAN w Warszawie i Uniwersytet w Lipsku. Pracami kierowali mgr Elżbieta Traba i prof. Robert Traba we współpracy z prof. Andrzejem Saksonem i germanistą prof. Hubertem Orłowskim. W pracach wzięło udział 16 studentów i doktorantów z uniwersytetów w Berlinie, Lipsku, Olsztynie, Poznaniu, Warszawie i Wrocławiu. Realizatorzy tego projektu tak uzasadniali jego znaczenie: „Dzięki unikalnym przekazom z lat 1948–1949 (zespół prof. Stanisława Ossowskiego), a następnie z lat 2005 i 2006 możemy odtworzyć nie tylko rzeczywistą historię, lecz również pamięć pewnego miejsca z polsko-niemieckiego pogranicza kulturowego. Perspektywa długiego trwania nadaje tej opowieści szczególnie charakter: odtwarza specyfikę jednej warmińskiej wsi i jednocześnie w mikro perspektywie ukazuje złożoność problematyki pogranicza kulturowego, ze szczególnym uwzględnieniem stosunków polsko-niemieckich”³⁵. Plonem tych badań są na razie dwa tomy. Tom I w opracowaniu Roberta Traby i Andrzeja Saksona zatytułowany „Przeszłość zapamiętana. Narracje z pogranicza”³⁶ i tom II stanowiący monografię wsi Purda Wielka autorstwa Magdaleny Kardach, Janusza Pileckiego i Elżbiety Traby³⁷. W przygotowaniu jest kolejnych pięć tomów w ramach realizacji tego ambitnego projektu. Dorobek badań socjologicznych na Warmii i Mazurach w minionym 70-leciu koncentrował się na analizie tworzenia się tutaj więzi społecznych. Dorobek ten jest znaczny. Dzisiaj przed socjologią olsztyńską stoi zadanie nie tylko kontynuowania kierunków badań poprzedników, ale także wytyczanie nowych zadań. Metodologicznym drogowskazem dla prowadzenia tych badań w Polsce, a co nas tu szczególnie interesuje, na Warmii i Mazurach, jest artykuł profesora

³⁴ W. Łukowski, *Społeczne tworzenie ojczyzn. Studium tożsamości Mazur*, Warszawa 2002. Zob. także: W. Nahrstedt, W. Łukowski, T. Schönemann, *Mazury: w poszukiwaniu wizerunku regionu?*, Warszawa 1998.

³⁵ *Przeszłość zapamiętana. Narracje z pogranicza. Materiały pomocnicze do analizy polsko-niemieckich stosunków narodowościowych na przykładzie warmińskiej wsi Purda Wielka*, [red.] R. Traba, A. Sakson, Olsztyn 2007 [tekst na odwrocie okładki].

³⁶ Tamże. Zob. także: R. Traba, „*Wschodniopruskość*”. *Tożsamość regionalna i narodowa w kulturze politycznej Niemiec*, Poznań – Warszawa 2006; tenże, *Kraina tysiąca granic. Szkice o historii i pamięci*, Olsztyn 2003.

³⁷ *Purda 1900–2006. Portret wsi*, [red.] M. Kardach, J. Pilecki, E. Traba, Olsztyn 2008.

Adama Sosnowskiego³⁸ pt. „Strategie badań jakościowych w badaniu społeczności wielokulturowej z zastosowaniem arkusza dyspozycji do ukierunkowanego pogłębianego wywiadu”.

Literatura

- Beba B., *Tradycja drobnomieszczańska w społeczności małomiasteczkowej Lidzbarka Welskiego*, Pojezierze, Olsztyn 1982.
- Domagała B., *Mniejszość niemiecka na Warmii i Mazurach: rodowód kulturowy, organizacja, tożsamość*, „Rozprawy i Materiały OBN im. W. Kętrzyńskiego” nr 160, Olsztyn 1996.
- Domagała B., *Ukraińcy na Warmii i Mazurach: studium procesów asymilacji*, „Rozprawy i Materiały OBN im. W. Kętrzyńskiego” nr 246, Olsztyn 2009.
- Holz A., *Fantazus. Kompletne wydanie w oryginalnej wersji niemieckiej z lat 1898–1899 i w przekładzie na język polski*, [tłum., posłowie] K.D. Szatravski, Stowarzyszenie im. Arno Holza dla Porozumienia Polsko-Niemieckiego, Kętrzyn 2013.
- Holz A., Schlaf J., *Śmierć*. [oprac.] S.J. Parda, Stowarzyszenie im. Arno Holza dla Porozumienia Polsko-Niemieckiego, Kętrzyn 2013.
- Hunecke B., *Im Augenblick zieht sich jeder in sein Nest zurück. Persönliche Netzwerke und Ethnizität. Krisenbewältigungsstrategien von Frauen im ländlichen Masuren (Nordostpolen)*, Bielefeld 1999.
- Kętrzyn. Z dziejów miasta i powiatu*, Pojezierze, Olsztyn 1972.
- Kętrzyński W., *Z księgi pieśni człowieka niemczonego*, [wstęp i oprac.] A. Wakar, Wydawnictwo „Pojezierze”, Olsztyn 1980.
- Kielar M.B., *Symboliczne zawłaszczanie indywidualnych przestrzeni życiowych jako sposób tworzenia małych ojczyzn*, praca doktorska 2000.
- Licharewa Z., *Kętrzyn. Z dziejów miasta i powiatu*, Wydawnictwo „Pojezierze”, Olsztyn 1962.
- Łukowski W., *Spoleczne tworzenie ojczyzn. Studium tożsamości Mazur*, Wydawnictwo „Scholar”, Warszawa 2002.
- Murawska-Koprowska H., *Ruciane-Nida. Kształtowanie się społeczności uprzemysłowionego miasteczka*, „Rozprawy i Materiały OBN im. W. Kętrzyńskiego” nr 96, Olsztyn 1985.
- Mydlak M., *Aktywność społeczno-kulturalna pracowników PGR na przykładzie województwa olsztyńskiego*, „Rozprawy i Materiały OBN im. W. Kętrzyńskiego” nr 105, Olsztyn 1986.
- Nahrstedt W., Łukowski W., Schönemann T., *Mazury: w poszukiwaniu wizerunku regionu?*, Wydawnictwo „Scholar”, Warszawa 1998.
- Nowakowski S., *Sylwetki polskich uczonych*, Instytut Filozofii i Socjologii PAN, Warszawa 1992.
- Olsztyn 1353–2003*, [red.] S. Achremczyk, W. Ogrodziński, OBN im. W. Kętrzyńskiego, Olsztyn 2003.
- Olsztyn 1945–2005. Kultura i nauka*, [red.] S. Achremczyk, W. Ogrodziński, OBN im. W. Kętrzyńskiego, Olsztyn 2006.
- Przeszłość zapamiętana. Narracje z pogranicza. Materiały pomocnicze do analizy polsko-niemieckich stosunków narodowościowych na przykładzie warmińskiej wsi Purda Wielka*, [red.] R. Traba, A. Sakson, Borussia, Olsztyn 2007.
- Purda 1900–2006. Portret wsi*, [red.] M. Kardach, J. Pilecki, E. Traba, Borussia, Olsztyn 2008.
- Sakson A., *Dziennik Stanisława Ossowskiego. Z badań socjologicznych na Warmii i Mazurach w 1948 r.*, „Przegląd Zachodni” 1986, nr 1.
- Sakson A., *Mazury społeczność pogranicza*, Instytut Zachodni, Poznań 1990.

³⁸ A. Sosnowski, *Strategie badań jakościowych w badaniu społeczności wielokulturowej z zastosowaniem arkusza dyspozycji do ukierunkowanego, pogłębianego wywiadu*, „Warmińsko-Mazurski Kwartalnik Naukowy. Nauki Społeczne” 2012, nr 4, s. 149–159.

- Sakson A., *Od Kłajpedy do Olsztyna. Współcześni mieszkańcy byłych Prus Wschodnich. Kraj Kłajpedzki. Obwód Kaliningradzki. Warmia i Mazury*, Instytut Zachodni, Poznań 2011.
- Sakson A., *Stosunki narodowościowe na Warmii i Mazurach 1945-1957*, Instytut Zachodni, Poznań 1998.
- Sakson A., *Tajny plan wysiedlenia ludności rodzimej (mazurskiej) z 1952 r. w świetle dokumentów Archiwum Akt Nowych w Warszawie*, [w:] *Mniejszości narodowe w Polsce*, [red.] Z. Kurcz, Wydawnictwo Uniwersytetu Wrocławskiego, Wrocław 1997.
- Sikorski J., *Ośrodek Badań Naukowych im. Wojciecha Kętrzyńskiego 1961-1986*, Olsztyn 1984.
- Sosnowski A., *Strategie badań jakościowych w badaniu społeczności wielokulturowej z zastosowaniem arkusza dyspozycji do ukierunkowanego, pogłębionego wywiadu*, „*Warmińsko-Mazurski Kwartalnik Naukowy. Nauki Społeczne*” 2012, nr 4.
- Szczepański J., *Elementarne pojęcia socjologii*, Warszawa 1972.
- Szwengrub L.M., *Badania socjologiczne w województwie olsztyńskim*, [w:] *Stany i potrzeby nauk społecznych na Warmii i Mazurach*, „*Rozprawy i Materiały OBN im. W Kętrzyńskiego*” nr 13, Olsztyn 1966.
- Szwengrub L.M., *Grupa staroobrzędowców w powiecie Mrągowo, woj. olsztyńskie*, „*Euhumer. Przegląd religioznawczy*” 1958, nr 1.
- Szwengrub L.M., *Podjęcie badań socjograficznych na Warmii i Mazurach*, „*Przegląd Zachodni*” 1958, nr 1.
- Szyfer A., *Przemiany społeczno-kulturowe na wsi warmińskiej w latach 1945-1970*, Wydawnictwo „*Pojezierze*”, Olsztyn 1971.
- Szyfer A., *Spółeczność i kultura małego miasta. Studium na przykładzie Rynu*, Wydawnictwo „*Pojezierze*”, Olsztyn 1982.
- Ślązacy, Kaszubi, Mazurzy i Warmiacy - między polskością a niemieckością, [red.] A. Sakson, Instytut Zachodni, Poznań 2008.
- Tomkiewicz R., *Życie codzienne mieszkańców powojennego Olsztyna 1945-1956*, „*Rozprawy i Materiały OBN im. W. Kętrzyńskiego*” nr 213, Olsztyn 2003.
- Traba R., *„Wschodniopruskość”. Tożsamość regionalna i narodowa w kulturze politycznej Niemiec*, Wydawnictwo Poznańskiego Towarzystwa Przyjaciół Nauk, Poznań - Warszawa 2006.
- Traba R., *Kraina tysiąca granic. Szkice o historii i pamięci*, Borussia, Olsztyn 2003.
- Wagner M., *„Wir waren alle Fremde”. Die Neuformierung dörflichen Gesellschaft in Masuren seit 1945*, Bielefeld 2001.
- Wakar A., *Olsztyn, dzieje miasta*, Radio Wa-Ma, Olsztyn 1997.
- Wąs G., *Rozmowy chrześcijańskie w nurcie reformacji. Legnicy i pruscy ewangelicy wobec wczesnoreformacyjnych problemów*, Wydawnictwo Uniwersytetu Wrocławskiego, Wrocław 2011.
- Winclawski W., *Słownik biograficzny socjologii polskiej*, t. III, Wydawnictwo UMK, Toruń 2007.
- Żyromski S., *Rozwój ludności Olsztyna w latach 1945-1961*, Wydawnictwo „*Pojezierze*”, Olsztyn 1964.

DISTINCT RESEARCH PERIODS OF POLISH AND GERMAN SOCIOLOGISTS IN THE WARMIAN AND MAZURIAN REGION FROM THE POST-WAR ERA TO THE BEGINNING OF THE XXI CENTURY

Summary: The author investigates distinct periods of sociological research carried out in the Warmian and Mazurian district within the past seven decades. The first step, field studies implemented by a research team under prof Stanisław Ossowski (1948/49) focussed on the ethnic consciousness/ identity among the local autochthonous population. The second phase of socio-

logical research in the Warmian and Mazurian region encompasses the years after the Polish October, otherwise known as the Polish thaw, to the foundation of the Wojciech Kętrzyński Centre for Scientific Research, which contracted professional sociologists. Their work yielded many significant monographs dedicated to the development of new social bonds in the Warmian and Mazurian region. A key position among these works take the publications of Andrzej Sakson from the Western Institute in Poznań. The final phase was initiated by the political changes in 1989 and lasts to the present day. Backed up by financial means of the Volkswagenstiftung the joint Polish-German field study „Social construction of Heimat In Mazuria” could be implemented in the years between 1996–2000. Motivated by the initiative of Prof. Traba the work of Prof. Ossowski and his research team was resumed in the years 2007–2009 and several scientific volumes that show the complexity of Polish-German cultural issues which are so apparent in a border region like Mazuria could be submitted to the public. Prof. Adam Sosnowski’s scientific publication which constitutes the primary source of this paper can be considered a signpost for future scientific research on multicultural societies, particularly in the Warmian and Mazurian region.

Key words: Polish sociologists, German sociologists, Wojciech Kętrzyński Center for Scientific Research, ethnic/national identity, social bonds, multicultural society, cultural borderland, autochthon population, Warmians, Mazurians.